

ERKEN ÇOCUKLUKTA ÖZEL EĞİTİMDE AİLENİN ROLÜ

THE ROLE OF THE FAMILY IN EARLY CHILDHOOD SPECIAL EDUCATION

Ömer Faruk AR¹, Müge ŞEN², Meral MELEKOĞLU³

Öz: Aile toplumsal yapı içerisinde en eski ve doğal kurum olması sebebiyle büyük öneme sahiptir. Yaşamın her döneminde bireyler için önemli olan aile kavramı özellikle fizyolojik ve psikolojik gereksinimlerin karşılanması açısından erken çocukluk döneminde kritik bir öneme sahiptir. Erken çocukluk döneminde aile üyeleri hem tipik gelişim gösteren çocukları hem de özel gereksinimli çocukları için önemli sorumluluklar üstlenirler. Tipik gelişim gösteren çocuklar aile üyeleri ile kurdukları etkileşimler sonucunda bir çok beceri ve kavramı öğrenirken özel gereksinimli çocuklar özellikle erken çocukluk döneminde anne ve baba desteğine daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Hayatının ilk yıllarını büyük ölçüde aileleri ile geçiren özel gereksinimli çocukların ilk öğrenme süreçleri aileleri aracılığı ile gerçekleşir. Bu doğrultuda erken çocukluk döneminde ailelerin bilinçli olması, görev ve sorumluluklarını bilerek çocuklarına destek olmaları çocuklarının ileriki hayatları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu makalede tarihsel süreç içerisinde değişiklik gösteren aile yapıları göz önünde bulundurularak, özel gereksinimli çocuğa sahip anne ve babaların üstlendikleri roller değerlendirilmiştir

Anahtar sözcükler: Erken çocukluk, erken çocukluk özel eğitimi, aile, ailenin rolü

Abstract: Family has a great importance as it is the oldest and natural institution in the social structure. The concept of family, which is important for individuals in every period of life, has a critical importance in early childhood, especially in terms of meeting physiological and psychological needs. In early childhood, family members assume important responsibilities for both their typically developing children and their children with special needs. Typically developing children learn many skills and concepts as a result of their interactions with family members, while children with special needs need more parental support, especially in early childhood. The first learning process of children with special needs who spend the first years of their life with their families is realized through their parents. In this respect, the awareness of families in early childhood, knowing their duties and responsibilities and supporting their children has a significant impact on their children's future lives. In this article, the roles undertaken by mothers and fathers of children with special needs are evaluated, considering the family structures that have changed in the historical process.

Keywords: Early childhood, early childhood special education, family, role of family

Bu makaleye atf vermek için:

Ar, Ö. F. , Şen, M. ve Melekoğlu, M. (2022). Erken Çocuklukta Özel Eğitimde Ailenin Rolü, *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(2), 637-646

Cite this article as:

Ar, Ö. F. , Şen, M. & Melekoğlu, M. (2022). The Role of the Family in Early Childhood Special Education. *Trakya Journal of Education*, 12(2), 637-646

¹ Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü, Konya/Türkiye, omerfaruk_ar@hotmail.com, 0000-0002-4211-2962

² Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Özel Eğitim Bölümü, Konya/Türkiye, mugeyillmaz@gmail.com , 0000-0002-5075-8691

³ Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü, Konya/Türkiye, meralmekokoglu@gmail.com, 0000-0003-4349-9959

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Family is a social group defined as the smallest social union, in which individuals are born and raised or spend most of their lives (Cavkaytar, 2012). The concept of family is defined in a wide range by the perspectives of different disciplines. According to the dictionary of the Turkish Language Association (TLA), the family is defined as "the smallest union in the society, which is based on marriage and blood relation, formed by the relationships between husband, wife, children and siblings" (TLA, 2019). The aim of this study is to examine the role of the family in early childhood special education in the context of the literature. Within the scope of this purpose, the family factor in special education and theories in early childhood and the role of parents in special education in early childhood from past to present are discussed.

Special Education and Family in Early Childhood

Early childhood is the basis of life, and children receive early childhood education and care in this period. This education is very important in terms of showing appropriate development and basic human rights of children (Kartal, 2007). The family assumes important responsibilities in the development of both children with and without special needs (Cavkaytar, Ardiç, & Aksoy, 2014). Parents have a critical role in the 0-6 / 8 age period in that they are the people who need to meet all the needs of their children and become their first teachers. According to the literature, the roles of families; (a) the parenting role, (b) the teacher / teaching role, (c) the service provider role, (d) the collaborator role, (e) the advocator role (Turnbull & Turnbull, 2001).

The Parenting Role of Family

Mothers and fathers are the people who know their children best and know their limited and sufficient developmental characteristics best. Especially in the early childhood period, the importance of the education that the family will provide to their children and the importance of the spending time with family increase (Özdemir, 2012). Families are the first teachers (Nutbrown & Clough, 2014) to transfer their concepts and knowledge to help their children grow and develop (Berger & Cortez, 2014). There is evidence that the family environment affects children's intelligence on the basis of the teacher role that families have (Hunt, 2010). Bronfenbrenner (1979) states that early education services to be provided to the child can be effective as long as the participation of the environment, primarily the mother, father and teacher, who are in close relationship with the child (Boemmel & Briscoe, 2001; cited in Pınar, 2006). In line with Bronfenbrenner's (1979) approach, in the 1970s, learning principles and child development processes were emphasized that families can support of their children's development processes, and it was thought that families could be effective teachers of their children.

The Teacher / Teaching Role of Family

Families are the first and most permanent teachers who transfer their concepts and knowledge to help their children grow and develop (Berger & Cortez, 2014; Nutbrown & Clough, 2014). It is stated that the participation of mothers and fathers in the education process of their children with the role of teacher has significant benefits for mothers, fathers, siblings and children with special needs (Akkök, 1984). It has been observed that the role of teachers in the early childhood period emerged in the late 1960s, peaked in the 1970s, and gradually decreased in the mid to late 1980s (Turnbull & Turnbull, 2001).

The Service Developer Role of Family

Families have played an important role in the development of services for children at every stage of their lives (Turnbull & Turnbull, 2001). While families were deeply disappointed in the late 1940s and early 1950s when children with special needs were not admitted to schools (Kirk, 1993), they focused on establishing family education programs through the organizations they established (Turnbull & Turnbull, 2001). Families continued their work in private homes, basements of churches, vacant public spaces, and private clinics (McLean, Sandall, & Smith, 2016). These families organized schools for their children (Kirk, 1993) and they did things in this schools what schools should do in reality (Turnbull & Turnbull, 2001). As this movement became a force, families received legal and financial support from state resources (Kirk, 1993).

The Collaborator Role of the Family

It is stated that the roles of families with children with special needs show a level of complexity and intensity that is not generally found in families with children with typical development. One of these roles that some families assume out of necessity and some families willingly is the collaborative role of the family. The concept of cooperation refers to a dynamic process where families and professionals share resources such as knowledge, skills and motivation equally in order to make common decisions for children with special needs (Dunst & Dempsey, 2007; Turnbull & Turnbull, 2001).

The Advocate Role of Family

Advocacy has historically been the most important responsibility of families who seek to provide appropriate and inclusive education opportunities for their children with special needs (Trainor, 2010). Family advocacy is one of great importance role of families to maximize the developmental potential of children with special needs (Wright & Taylor, 2014). The efforts made by families have an important effect on the development of the rights and responsibilities of families for children with special needs (Özdemir, 2012). Families played a significant roles in the creation of advocacy organizations such as United Cerebral Palsy, Easter Seals, and The Arc. The Council for Exceptional Children (CEC) was established in 1922 as a meeting place for people with special needs and to establish professional teaching standards (McLean, Sandall, & Smith, 2016). Families have gained wider rights with their work through social groups and organizations they have formed (Özdemir, 2012).

RESULT

In this study, in early childhood special education; the role of family, the family term, family in early childhood special education and the roles of mothers are discussed. Parents play an active role in the care and education of their children with special needs. It may not be possible for children with special needs to progress at the same pace and level as their typically developing peers. Families can make this process powerful by taking on different roles for their children with special needs. These roles that mothers and fathers will undertake in early childhood for the development of their children with special needs; parenting role, teacher / teaching role, service provider role, rights advocate role, collaborator role. While each role contributes a little further in the development process of the child with special needs, it may require intensive effort to make families more powerful.

GİRİŞ

Geçmişten Günümüze Aile

Aile en küçük toplumsal birim olarak tanımlanan, bireylerin içinde doğup büyüdükleri ya da hayatlarının büyük kısmını geçirdikleri bir sosyal gruptur (Cavkaytar, 2012). Aile kavramı farklı disiplinlerin bakış açıları tarafından geniş bir yelpaze içinde ele alınmakta ve tanımlanmaktadır. Aile, üyeleri arasında oluşan ilişkiler ve etkileşim yönüyle sosyal bir grup, toplumsal yaşamın temel öğelerinden biri olarak örgüt, üyelerin gereksinimlerinin karşılanması için sistematik bir düzeni bulunan (Nirun, 1994), toplumun en eski, sürekli, doğal ve sosyal kurumu olarak ifade edilmektedir (Genç, 2016). Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre aile, “evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019).

Tarihsel süreç içerisinde birçok kavramda meydana gelen değişiklikler aile kavramında da olmuştur (Karababa, 2019). Günümüzde sadece şekil olarak değil içerik olarak da büyük dönüşüm yaşayan aile kavramı oldukça dinamik bir yapıya sahiptir (Canatan ve Yıldırım, 2011) ve en köklü toplumsal değişimlere karşı varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Fakat en geniş ölçüde değişimin yaşandığı zaman dilimi olan sanayileşme, iç göç, kentleşme ve modernleşme süreçleri neticesinde oluşan yaşam tarzları aile kavramını büyük oranda değişikliğe uğratmıştır (Karababa, 2019). Geçmiş yıllarda aile kavramı yasal bağlarla, kan bağı ve cinsel birliktelik ile birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş grup (Marshall, 1999) ya da nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, bireylerin biyolojik ve psikolojik gereksinimlerinin karşılandığı bir kurum olarak görülmekteydi (Erkal, 2006). Ancak geleneksel toplumdaki modern topluma geçişle beraber evlilik, aile içi ilişkiler, rol ve statüler yeniden şekillenmiş olup, bu durum aile kavramında da önemli farklılaşmalara neden olmuştur (Epik, Çiçek ve Altay, 2017). İnsanlar birlikte yaşamasalar bile kendilerini bir aile olarak görebilir ya da kendilerini bir aile sayma gereksinimi içinde olmadan birlikte yaşayabilir bir noktaya erişmişlerdir. Geleneksel aile kavramında çok fazla benimsenme olasılığı bulunmayan bu bakış

açısında, ailede soy aktarımı ve biyolojik etkileşim önemini yitirirken sosyal aktiviteye dayalı bağımsız işlevler bütünü olarak gelişimini sürdürmektedir (Akman ve Bastık, 2016). Bahsedilen değişim süreci ile beraber alanyazında aile tanımı ve kavramı ile ilgili farklılık ve değişiklikler karşımıza çıkmaktadır (Gittins, 2011). Bu bağlamda, Özkan ve Kılıç (2013) aileyi çocukların en temel gereksinimleri arasında bulunan sevginin karşılandığı bir ortam olarak görürken aynı zamanda bireyin bir ailenin üyesi olarak; bir gruba ait olma, güvenlik, saygı görme gibi sosyal ihtiyaçlarının karşılandığını ve ailenin eğitici ve destekleyici özelliklere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Aktaş'a (2015) göre ise aile, toplumsal yaşamın devamlılığını sağlamak amacıyla değer ve düşünce kalıplarının aktarıldığı, kültürel ve hukuki özellikleri açısından toplumun en önemli birimlerinin başında gelmektedir. Özgüven (2001) ise aileyi aynı çatı altında paylaşım içinde bulunan, evlilik ve kan bağı ile birbiri ile bağlı, birbirini etkileyen yasal, toplumsal ve ekonomik bir kurum olarak adlandırmaktadır. Aile ilgili bu tanımlamalar incelendiğinde aileyi tanımlamada öne çıkan ortak değişkenler şunlardır; (1) bireyin doğup büyüdüğü ya da yaşadığı bir yer olması, (2) aile üyeleri arasında biyolojik bir bağın olması ya da olmaması, (3) içerisinde belli sosyal kimliği olan en az bir yetişkin (anne, baba, vb.) ve çocuğun olması, (4) aile içerisinde belirli rollerin paylaşılması, (5) sosyal-duygusal paylaşımların olması, (6) aile bireyleri arasında resmi bir bağın olması, (7) sosyal, kültürel aktiviteler içermesi, (8) bulunduğu toplumun kültürel değerlerini yansıtmaması ve oluşturması, (9) her durumda devamlılığını sürdürmesi, (10) toplumun devamını sağlaması ve (11) sosyal, toplumsal bir kurum olmasıdır.

Geçmişten günümüze aile kavramı algısı incelendiğinde, içinde bulunulan toplumsal yapı, kültür ve zamana göre biçim değiştirdiği görülmektedir (Cavkaytar, 2012). Şöyle ki, uzun geçmişte sahip olan geleneksel aile yapısının çekirdek aile modeline dönüşmesi en önemli değişikliklerdir (Kır, 2006). Ancak geleneksel aileden çekirdek aileye geçişle birlikte ailenin üye sayısında düşüş olmuş ve ailenin işlevi ve yapısı değişme uğramıştır (Aslantürk ve Amman, 2013). Bu geçiş süreciyle beraber çocukların aileler tarafından kontrolü azalmış ve aileler ile çocuklar arasında iletişimin boyutu ve kuşak çatışmaları ortaya çıkarak ailenin yapısı, özellikleri ve eşlerin rolleri de farklılaşmıştır (Kandiyoti, 1984). Aile kavramı ile ilgili önemli farklılaşmalardan bir diğeri eşler arasındaki rol dağılımı ile ilgilidir (Aktaş, 2015). Çekirdek aile yapısında kadınların aile ekonomisi konusunda sorumluluğu artarken erkekler de evle ilgili işlerde görevler almaya başlamıştır (Hilton ve Haldeman, 1991). Diğer bir değişle kadınların hayattaki rolü anne, eş ve iş kadını olarak çeşitlenirken (Işıloğlu, 2006) babalar geçmişe kıyasla çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmeye ve çocuklarıyla ilgili konularda daha fazla görev almaya başlamıştır (Kuzucu, 2011). Dolayısıyla, çekirdek aileye dönüşüm süreciyle beraber aile, bireylerin ihtiyaçlarının karşılandığı, bireyin doğumunun ve işlevselliğinin arttırıldığı, içinde bulunduğu topluma uyum sağlamada büyük öneme sahip bir yapıya dönüşmüştür (Nazlı, 2020).

Değişen aile yapısı, aile ilişkileri üzerinde de önemli bir etkiye sahipken (Bayer, 2013) bu değişim süreci çocuklar içinde pek çok olumlu ve olumsuz sonuç doğmuştur (Yörükoğlu, 1982). Çocukların içerisinde yetiştikleri aile ortamı, onların toplumsal ve duygusal gelişim süreçlerine katkı sağlamaktadır (Yavuzer, 1996). Bu bilgilerden hareketle bu araştırmanın amacı erken çocuklukta özel eğitimde ailenin rolünü alanyazın bağlamında incelemektir. Bu amaç kapsamında makalede öncelikle erken çocuklukta özel eğitim ve kuramlardaki aile faktörü ardından geçmişten günümüze erken çocuklukta özel eğitimde anne ve babanın rolünün neler olduğu tartışılmıştır

Erken Çocuklukta Özel Eğitim ve Aile

Bireyin tüm yaşamı göz önünde bulundurulduğunda, bazı yaşam dilimleri psikolojik ve fizyolojik gelişmeler açısından kritik dönemler olarak ele alınmaktadır (Arı, 2003). Bu kritik dönemlerden biri olan erken çocukluk dönemi; bireyin fiziksel, sosyal, bilişsel ve duygusal gelişiminin olduğu, bireyin en önemli dönemini oluşturmaktadır. Diğer bir değişle, erken çocukluk dönemi yaşamın temelini oluşturur, bu dönemde çocukların erken çocukluk eğitimi ve bakımı alması hem sağlıklı bir gelişim göstermeleri açısından hem de temel insan hakları açısından oldukça önemlidir (Kartal, 2007). Nitekim, çocuğun ailesi ile kuracağı duygusal bağlar, kaliteli etkileşim ve öğrenme yaşantıları çocuğun ilerleyen dönemlerde nasıl bir yetişkin olacağını belirleyen önemli bir unsurdur (Fox ve Binder, 1990). Aile hem özel gereksinimi olan çocukların hem de tipik gelişim gösteren çocukların gelişiminde önemli sorumluluklar üstlenmektedir (Cavkaytar, Ardiç ve Aksoy, 2014). Tipik gelişim gösteren çocuklar; gelişimsel özelliklerine bağlı olarak günlük yaşantıları içerisinde birçok beceriyi ve deneyimi, aileleri ile kurdukları doğal etkileşimlerle öğrenebilmektedirler (Guralnick, 2011). Ancak söz konusu özel gereksinimli bireyler olduğu zaman sınırlılıkların giderilmesi ve çeşitli becerilerin öğretilmesi için özel programlara gereksinim duyulmaktadır (Gresham, 2001). Özel gereksinimi olan çocukların gelişim özellikleri, özel gereksinim çeşidine ve derecesine bağlı olarak tipik gelişim gösteren çocuklardan önemli düzeyde farklılık gösterir. Fakat

farklılıkların en az seviyeye düşürülmesi özel gereksinimli çocukların var olan potansiyellerinden en üst seviyede faydalabilmesi, sosyal, bilişsel, duygusal, dilsel, davranışsal ve uyuma yönelik yeterliliklerinin geliştirilebilmesi ve içinde yaşadıkları toplumun üyeleri olarak herhangi bir problem durumla karşılaşmalarını engellemek için gerekli eğitimin sağlanması önemlidir (Bruder, 2010). Özellikle erken çocukluk döneminde çocuğun gelişiminin ailesi ve sosyo kültürel çevresinden etkilendiği göz önünde bulundurulduğunda (Bronfenbrenner, 1979), erken çocukluk döneminde ailenin çocuğunun eğitiminde aktif rol oynaması oldukça önemlidir (Powell, Son, File ve San Juan, 2010). Hayatlarının ilk yıllarını büyük ölçüde ev ortamında aileleri ile geçiren özel gereksinimli çocukların öğrenmeleri, çoğunlukla ailelerinin sağladığı öğrenme ortamları ve yaşantılarına bağlı oluşmaktadır (Birkan, 2002). Anne-babanın özel gereksinimi olan çocukların yaşantısına etkisi oldukça büyük ve önemli olduğunu belirtilmektedir. Özellikle anne ve babalar 0-6/8 yaş döneminde özel gereksinimli çocuklarının tüm ihtiyaçlarının giderilmesinde en yakınındaki kişiler olması ve onların ilk öğretmenleri olması bakımından kritik bir role sahiptirler. Dolayısıyla özel gereksinimli çocukların yaşam döngüsünün temel yapı taşı olan ailelerin çocuklarının ilk yıllarını bilinçli ve nitelikli olarak desteklemeleri durumunda, çocuğun yaşamı üzerinde önemli etkiye sahip olan ilk yıllarında yetersizlikten olumsuz yönde etkilenmesini engelleyecektir ve çocuk yaşına paralel olarak erken eğitime başlayabilecektir (Evans, 2007). Bu bağlamda aileler özel gereksinimli çocuklarını tüm yaşam döngüsünde olduğu gibi erken çocukluk döneminde de çocuklarını farklı rollere girerek birçok açıdan desteklemesi gerekmektedir. Alanyazına göre ailelerin çocuklarını desteklemek için almış oldukları roller; (a) anne babalık rolü, (b) öğretmenlik/öğretici rolü, (c) hizmet sağlayıcı rolü, (d) iş birliği rolü, (e) hak savucusu rolü olarak ele alınmaktadır (Turnbull ve Turnbull, 2001).

Ailenin Anne-Babalık Rolü

Aileye özel gereksinimli bir bireyin katılması sonucunda ailenin bundan nasıl etkilendiği ile ilgili çalışmalara temel oluşturan Aile Sistemleri Kuramına göre aileyi oluşturan her üyenin kendine özgü duygu, düşünce, davranış, tutum, gereksinim ve istekleri bulunmaktadır. Bu özelliklerin tümünün aileyi oluşturmaya rağmen, ailenin bütününe ilişkin açıklayıcı bilgi vermemektedir (Feher-Prout, 1996). Hem çocuklar hem de aile katıldıkları aile sistemlerinden etkilenmektedir. Aile, bir çocuğun doğumu, çocuğun hastalığı gibi durumlara maruz kaldığında sistemin değişimine uyum sağlamak zorunda kalacaktır (Berger ve Riojas-Cortez, 2014). Anne ve babaların çocuklarının özel gereksinimleri ile karşılaşmaları sonrasında anne babalık rolleri diğer ailelerden farklılaşmaya başlamaktadır (Küçükler, Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2001). Aile, çocuğun beslenme, bakım ve korunma gibi en temel gereksinimlerinin karşılandığı ortamdır. Bu gereksinimlerin karşılanacağı ortamın en sağlıklı aile ortamıdır. Gereksinimlerin giderilmesi sırasında ailenin çocuklarıyla kurdukları ilişkinin çocuğun gelişiminde oldukça önemli bir etkiye sahiptir (Yörükoğlu, 1982). Özel gereksinimli çocuğun dünyaya gelmesiyle beraber anne ve babalar farklı sorumluluklar üstlenmektedir. Farklılaşan rol ve sorumluluklar arasında özel gereksinimli çocuklarına yönelik öğretim, danışmanlık süreci ve davranış yönetimi gibi konular vardır. Bununla beraber ailede yer alan diğer çocuklara yeterli ilgi ve bakımın gösterilmesi, özel gereksinimli kardeşleri ile ilgili yaşama olasılıkları olan kaygıların giderilmesinde ailenin görevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca özel gereksinimli çocukla etkileşime giren aile üyeleri ve yakınlarının da çocuğun gelişiminde önemli etkiye sahip oldukları için anne babalar tarafından doğru şekilde bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi gerekmektedir (Özdemir, 2012). Ancak bu süreçte bazı aileler anne-babalık rollerini yerine getiremediklerini düşünerek suçluluk duyabilirler (Williams ve Wright, 2004). Bu bağlamda temel amacı aileleri anne ve babalık rolleri hakkında bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve beceri sahibi yapmak olan (Schulz, 1987) özel gereksinimli çocuğa sahip ailelere verilecek aile eğitim programlarının çocuklarda hedeflenen çeşitli davranış ve semptomlar üzerinde olumlu etkilere neden olabileceği gibi bu programlara katılımın aile üzerinde de birçok olumlu etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Frazee, 2004).

Ailenin Öğretmen/Öğretici Rolü

Anne ve babaların çocuklarını en iyi tanıyan, onların sınırlı ve yeterli gelişim özelliklerini en iyi bilen kişiler olmaları, özellikle erken çocukluk dönemi içerisinde çocuğun zamanının çok büyük kısmını ailesiyle beraber geçirmesi, ailenin çocuklarına sağlayacağı eğitimin önemini artırmaktadır (Özdemir, 2012). Aileler çocuklarının büyüme ve gelişmesine yardımcı olmak için kavram ve bilgi birikimlerini aktaran ilk ve en kalıcı öğretmenlerdir (Berger ve Cortez, 2014; Nutbrown ve Clough, 2014). Anne ve babaların çocuklarının eğitim sürecine öğretmen rolü ile katılmalarının anne, baba, kardeşler ve özel gereksinimli çocuk açısından önemli yararları olduğu ifade edilmektedir (Akkök, 1984). Ailelerin erken çocukluk döneminde üstlendikleri öğretmen rolünün 1960'ların sonlarında ortaya çıktığı, 1970'lerde zirveye ulaştığı ve 1980'lerin ortalarından sonlarına doğru ise giderek azaldığı görülmüştür (Turnbull ve Turnbull, 2001).

Ailelerin sahip oldukları öğretmen rolünün temelinde, aile ortamının çocukların zekâsını etkilediğine dair kanıtlar yer almaktadır (Hunt, 2010). Buna ek olarak Bronfenbrenner'in, aile ortamının insan gelişimi üzerine etkisini vurguladığı ekolojik yaklaşımı, profesyonellerin aileleri çocuklarının ilerlemesini ve başarısını artırmak için hazırlamalarına temel oluşturmuştur. Bronfenbrenner (1979), bu yaklaşımında çocuğa verilecek erken eğitim hizmetleri, öncelikle çocukla yakın ilişki içerisinde olan annenin, babanın ve öğretmenin olmak üzere yakın çevrenin desteğiyle karşılandığı sürece etkili olmaktadır (Boemmel ve Briscoe, 2001; Akt., Pınar, 2006). Bu yaklaşım doğrultusunda 1970'li yıllarda ailelerin çocuklarının gelişim süreçlerine destek olabilmesi için öğrenme ilkeleri ve çocuk gelişimi sürecine vurgu yapılmış ve ailelerin çocuklarının etkili öğretmenleri olabileceği düşüncesi araştırma bulgularıyla desteklenmiştir. Ayrıca profesyoneller, ebeveynlerin iyi birer öğretmen olabileceğine, sadece anne-baba değil öğretmen olarak da çocuklarına destek olabileceğini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda ailelerin erken çocukluk döneminde özel gereksinimli çocuklarına destek olabilmeleri, öğretmen rollerini yerine getirebilmeleri için sahip olmaları gereken yeterlilikler şu şekilde ifade etmektedirler;

- çocuklarıyla olumlu davranışı geliştirecek şekilde iletişim kurmak,
- artması istenilen davranışı pekiştirmek,
- öğrenme süreci için uygun ortam oluşturmak,
- doğrudan öğretim için bir rutin oluşturmak,
- kavramları ve becerileri öğretmek için uygun yöntemleri kullanmak,
- öğretim planlarını çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarına göre uyarlamak,
- çocuğun mevcut düzeyini belirlemek,
- çocuğun ilerlemesi ile ilgili kayıtlar tutmaktır (Turnbull ve Turnbull, 2001).

Son otuz yılda yapılan araştırmalar, ailelerin kendi çocuklarının öğrenimindeki rollerine ışık tutmuştur ve aileleri kendi çocuklarının eğitimine daha sistematik bir şekilde dâhil etmeye yönelik programların geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Nutbrown ve Clough, 2014). Örneğin, Head Start Programı, özel gereksinimli çocukların erken çocukluk dönemine ailelerinin katılımı, sosyal hizmetler ve etkinlikleri içeren, devlet tarafından finanse edilen bir erken çocukluk programıdır (Zigler ve Muenchow, 1992). Programın temel amacı, risk grubundaki ve düşük sosyo-ekonomik seviyedeki ailelerden gelen çocukların sosyal ve eğitimsel imkânlar sağlanarak yoksulluğun olumsuz etkilerinden korunmasıdır (Lombardi, 1990). Bu amaç doğrultusunda oluşturulan programda ailelere çocuklarının gelişim özellikleri hakkında bilgi verilmekte ve çocuklarının gelişimine katkı sağlayacak unsurlar öğretilmektedir (Aral, Kandır ve Yaşar, 2000). Head Start programında görev alan personellerin büyük çoğunluğu çocukların anne ve babalarından oluşmaktadır (Temel ve İmir, 2019). Ailelerin öğretmenlik rolünün önemli olduğu düşüncesi bağlamında geliştirilen bir diğer program Portage Programı'dır. Bu program, ilk olarak 1969 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Winsconsin Eyaleti'nin Portage kentinde, kırsal kesimde yaşamını sürdüren anne ve babaların, özel gereksinimi olan çocuklarına beceri öğretebilmeleri amacı ile geliştirilmiştir (Simeonsson, 1991). Portage, esas itibarı ile bir evde öğretim programıdır. Anne ve babalara çocuklarına ne öğretecekleri, çocuklarının hangi beceri ve davranışları üzerinde durarak destek olmaları gerektiği, belirledikleri davranışlarda meydana gelen gelişimi nasıl takip edip kayıt altına almaları gerektiğini anlatan, aileleri çocuklarının eğitiminde aktif hale getirip sürece doğrudan dâhil eden bir girişim olarak ortaya çıkmıştır. Portage erken eğitim programında her anne baba kendi çocuklarının birincil öğretmenleridir. Ayrıca bu programda ailelerin kendi evlerinde çocukları için gerekli öğrenme çevresini oluşturma çabasını gösterip, bu sorumluluğu almalarının da çocuklarının gelişimlerine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir (Shearer ve Shearer, 1972).

Ailenin Hizmet Geliştirici Rolü

Aileler, özel gereksinimli çocukların elde ettiği kazanımların arkasında yer alan en önemli faktörlerdir (Suelzle ve Keenan, 1979). Aileler, yaşamlarının her aşamasında çocuklara yönelik hizmetlerin geliştirilmesinde önemli bir role sahip olmuştur (Turnbull ve Turnbull, 2001). Aileler 1940'ların sonlarında ve 1950'lerin başlarında özel gereksinimli çocukların okullara kabul edilmemesi sonucu derin bir hayal kırıklığına uğrarken (Kirk, 1993) oluşturdukları kuruluşlar aracılığıyla aile eğitim programları oluşturmaya da odaklanmışlardır (Turnbull ve Turnbull, 2001). Aileler öncelikle kendi imkanları dahilinde evlerde, kiliselerin bodrum katlarında, boş olan kamusal alanlarda ve özel kliniklerde toplanmaya başlamışlardır (McLean, Sandall ve Smith, 2016). Bu aileler çocukları için örgütlenmeye, okullar açmaya başlamışlar

(Kirk, 1993) ve okulların yapması gereken işi yapmışlardır (Turnbull ve Turnbull, 2001). Bu örgütlenme hareketi bir güç haline gelirken, aileler devlet kaynaklarından yasal ve mali destek almışlardır (Kirk, 1993). Dolayısıyla aileler bu süreçte özel gereksinimli çocukları için uygun eğitim yeri, eğlenme ve dinlenme yeri elde etmeye çalışırken (Turnbull ve Turnbull, 2001) çocukların farklılık gösteren ihtiyaçlarının karşılanmasında hizmetlerin geliştirilmesinde öncülük etmişlerdir (Behl, DesGeorges ve White, 2016). Ailelerin ortaya koyduğu bu çabalarda dört beklentisi vardır. Bunlar;

- toplumsal farkındalık oluşturmak
- bağış toplamak
- hizmetleri yürütmek
- yetkililer tarafından çocuklarına sunulan hizmetlerin sorumluluğunu üstlenmektir.

Bazı aile üyeleri hizmet geliştirici ve sağlayıcı olmayı tercih etse de profesyoneller onlardan profesyonellerin sorumluluğunda olan hizmetleri başlatmalarını ve sürdürmelerini beklememelidir. Elbette aileler eğitim, meslek ve eğlence programları oluşturmada profesyonellerle iş birliği yapmak için tüm fırsatlara sahip olmalıdır, ancak herhangi bir programı başlatmak ve çalıştırmak için tüm sorumluluğu üstlenmek zorunda kalmamalıdır. Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin her şeyden önce anne ve babalık rollerinin desteklenmesi gerekmektedir (Turnbull ve Turnbull, 2001).

Ailenin İş Birlikçi Rolü

Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin rollerinin tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerde genel olarak bulunmayan bir karmaşıklık ve yoğunluk düzeyi gösterdiği ifade edilmektedir. Bazı ailelerin zorunluluktan, bazı ailelerin ise istekli şekilde üstlendiği bu rollerden biri ailenin iş birlikçi rolüdür. İş birliği kavramı, özel gereksinimli çocuklar için ortak kararlar almak adına ailelerin ve hizmet sağlayıcı uzmanların bilgi, beceri ve motivasyon gibi kaynaklarını eşit şekilde paylaştığı dinamik bir süreci ifade etmektedir (Dunst ve Dempsey, 2007). Morrow ve Malin (2004) göre bu iş birliği, ailelere ve uzmanlara saygı üzerine inşa edilen, karar verme sürecinde ortak bir rol sağlamayı gerektiren eşit bir güç dağılımı etrafında yapılandırılmalıdır. Bu tür iş birlikleri evden okula geçiş dönemi olması nedeniyle erken çocukluk döneminde büyük öneme sahiptir (Hedges ve Gibbs, 2005). Benzer şekilde, çocuğun dış etkilere en fazla maruz kaldığı, ailelerin korumasına en çok gereksinim duyduğu erken çocukluk dönemi; aile, okul ve toplum arasında iş birliği kurulması ve sağlıklı bireyler yetiştirilmesi açısından da oldukça önemlidir (Oktay, 2002). Aileler ve öğretmenler, özel gereksinimli çocuk için ortak ilgi alanlarını ve sorumluluklarını tanımalı ve çocuk için daha iyi fırsatlar yaratmak adına iş birliği içinde çalışmalıdır (Epstein, 1995). Ailelerin iş birlikçi rolüne sahip olmaları yoluyla onların, eğitimciler ve okul sistemiyle eşit ve eğitim sisteminin tam ortakları haline getirilmeleri bu iş birliğinin öğrenciye ve tüm okul sistemine daha faydalı olmasını sağlayacaktır (Turnbull ve Turnbull, 2001). Alanyazında yapılan çalışmalar da özel gereksinimli çocukların gelişim sürecini sürekli olarak desteklemek için ailelerin ve öğretmenlerin sorumluluklarını, rollerini ve eylemlerini daha etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için iyi bir iş birliği yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır (Bateman ve Herr, 2006). Ailelerin üstlendiği iş birlikçi rolünün iki önemli faydası vardır. Bunlar:

- Çocuklarının eğitim çıktılarını iyileştirmek adına ortak çalışan okul, öğretmen ve ailenin çoklu bakış açılarını, bilgi, beceri ve motivasyon gibi kaynaklarını çocuğun hizmetine sunmak,
- Çocuk için ortak çalışan okul, öğretmen ve ailenin bilgi, beceri ve motivasyon gibi kaynaklarını birlikte kullanarak birbirini desteklemesi ve öğrenme süreci oluşturması; bunun neticesinde çocuk için ortak çalışan okul, öğretmen ve aileye katkı sağlanmasıdır (Roberts, Rule ve Innocenti, 1998).

Ailenin Hak Savunucu Rolü

Savunuculuk, tarihsel olarak, çocuklarına uygun ve kapsayıcı eğitim fırsatları sağlamaya çalışan özel gereksinimli çocukların ailelerinin kilit bir sorumluluğu olmuştur (Trainor, 2010). Özel gereksinimli çocukların gelişim potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak için aile savunuculuğu büyük önem taşımaktadır (Wright ve Taylor, 2014). Özel gereksinimli çocuklar için ailelerin kazandıkları hakların ve sorumlulukların geliştirilmesinde ailelerin ortaya koyduğu çabaların etkisi oldukça büyüktür (Özdemir, 2012). Aileler, United Cerebral Palsy, Easter Seals ve The Arc gibi savunuculuk yapan sivil toplum kuruluşlarının oluşturulmasında önemli roller oynamışlardır. Özel Gereksinimli Çocukların Birliği (The Council for Exceptional Children [CEC]) 1922'de özel gereksinimli çocuklarla ilgili çalışan uzmanların, eğitimcilerin oluşturduğu bir birlik olan CEC profesyonel eğitim-öğretim standartları oluşturmak için kurulmuştur

(McLean vd., 2016). Aileler oluşturdukları sosyal gruplar ve organizasyonlar aracılığıyla ortaya koydukları çalışmalar ile daha geniş haklara sahip olmuşlardır. Ayrıca ortaya konulan bu çabalar sonucunda özel gereksinimli çocuklara yönelik toplumsal bakışın değişiklik göstermesi ve gerekli yasal düzenlemelerin oluşması sağlanmıştır (Özdemir, 2012).

Başta Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) uzun yıllar boyunca federal, eyalet ve yerel düzeylerde, mahkemelerde, yasama ve yürütme kurumlarında mücadele eden özel gereksinimli çocuğa sahip aileler yasal düzenlemeleri sağlama konusunda çok büyük başarılar elde etmişlerdir. Zihinsel yetersizliği olan çocukların aileleri ve Pennsylvania Engelli Çocuklar Derneği 1970'li yılların başında, ücretsiz ve uygun bir eğitim almak için eyalete karşı bir dava kazanmıştır. Daha sonra aileler ve ait oldukları kuruluşlar, hemen hemen her eyalette genellikle başarılı bir şekilde sonuçlanan eğitim davaları açmışlardır. Aile grupları, siyasi savunucular olarak son derece başarılı olmuşlar ve ABD politikacılarını 1975'te Tüm Engelli Çocuklar İçin Eğitim Yasasını (Individuals with Disabilities Education Act [IDEA], P.L. 94-142) ve o zamandan beri IDEA üzerinde beş büyük değişikliği (1978, 1983, 1986, 1990 ve 1997) kabul etmeye ikna etmişlerdir (Turnbull ve Turnbull, 2001). IDEA ile özel gereksinimli çocukların eğitimi konusunda başta kaynaştırma uygulaması olmak üzere pek çok önemli gelişmeler olmuştur (Batu ve Uysal, 2010).

Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin savunuculuk eylemlerinin önündeki en büyük engel, aile üyelerinin çocuklarının sorunlarından sık sık sorumlu tutulmaları ve hatta suçlanmaları nedeniyle kendilerini tanıtmak, konuşmak ve çocuklarının ihtiyaç duyduğu hizmetleri talep etme konusunda isteksiz davranmasıdır. Hatta bazı aileler, çocuklarının bir şekilde sorunlarına ve mutsuzluğuna neden olduklarını düşündükleri için hizmet talep etmemekte, ihtiyaçlarını dile getirmemekte ve sağlanan hizmetlerle yetinmeye çalışmaktadır (Friesen ve Huff, 1990). Özel gereksinimli çocukların hakları için aileleri desteklemek, teşvik etmek ve güçlendirmek için örgütsel çabalar yoluyla iyi aile savunuculuğu örneklerinin tanıtılması büyük öneme sahiptir (Fengming, 2016).

SONUÇ

Bu çalışmada erken çocuklukta özel eğitimde ailenin rolü, aile, erken çocukluk özel eğitiminde aile ve bu süreç içerisinde anne ve babaların üstlendikleri roller anlatılarak ifade edilmiştir. Erken çocukluk dönemini kapsayan 0-6/8 yaş aralığı her çocuk için çok önemli olmakla beraber özel gereksinimli çocuklar için daha farklı ihtiyaçları içerebilmektedir. Bu dönem anne ve babaların çocuklarının bakım ve eğitiminde aktif rol oynadıkları bir süreçtir. Özel gereksinimli çocukların gelişim basamakları tipik gelişim gösteren akranları ile aynı sırada olmakla birlikte aynı hız ve seviyede ilerlememektedir.

Bu bağlamda, aileler özel gereksinimli çocukları için farklı roller üstlenerek bu süreci daha sağlıklı hale getirmeye çalışmaktadır. Anne ve babaların özel gereksinimli çocuklarının gelişimi için erken çocukluk dönemi içerisinde üstleneceği bu roller; anne-babalık rolü, öğretmenlik/öğretici rolü, hizmet sağlayıcı rolü, hak savucucu rolü, iş birlikçi rolü olarak ifade edilmektedir. Her bir rol özel gereksinimli çocuğun gelişim sürecinin biraz daha ileriye gitmesine katkı sağlarken, anne ve babaların yoğun çaba ve emek sarf etmesini gerektirmektedir. Bu rollerin yerine getirilmesi esnasında aileler diğer ailelerle ve hizmet sağlayıcılarla birlikte hareket ederek süreci kendileri ve çocukları açısından daha verimli hale getirmektedir. Erken çocukluk döneminin özellikle özel gereksinimli çocukların hayatındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda; ailelerin süreç hakkında bilgi sahibi olmaları, üstlenmeleri gereken rol ve sorumlulukları bilmeleri, bu rol ve sorumlulukları üstlenmelerinin önündeki engellerin belirlenip ortadan kaldırılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkök, F. (1984). Davranışsal yaklaşıma dayalı aile rehberliğinin öğretilebilir çocukların özbakım becerileri üzerindeki etkisi (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akman, Ö., ve Bastık, U. (2016). Sosyal bilgiler ders kitaplarında ihtilafli konular içerisinde yer alan "aile" kavramının incelenmesi: Bir içerik analizi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 247-263.
- Aktaş, G. (2015). Türkiye'de aile sosyolojisi çalışmalarına genel bir bakış. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 419-441.
- Aral, N., Kandır, A. ve Yaşar, M. C. (2000). Okul öncesi eğitim ve anasınıfı programları. İstanbul: YA-PA Yayıncılık.
- Arı, M. (2003). Türkiye'de erken çocukluk eğitimi ve kalitenin önemi. M. Sevinç (Ed.), *Erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar içinde* (s. 31-35). İstanbul: Morpa Yayınları.
- Aslantürk, Z. ve Amman, M.T. (2013). *Sosyoloji: Kavramlar kurumlar süreçler teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Bateman, B. D. ve Herr, C. M. (2006). *Writing measurable IEP goals and objectives*. Verona, WI: Attainment.

- Batu, S. ve Uysal, A. (2010). Günümüz sınıflarında engelli çocukların gelişimini destekleme. A. G. Akçamete (Ed.), Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim içinde (s.113-141). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Behl, D. D., DesGeorges, J., & White, K. R. (2016). The role of family-led disability organizations in supporting families with hearing-related concerns. *Journal of Early Hearing Detection and Intervention*, 1(1), 13-20.
- Berger, E. H., & Riojas-Cortez, M. (2014). Parents as partners in education: Families and schools working together. Upper Saddle River, N.J: Pearson.
- Birkan, B. (2002). Erken özel eğitim hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(2), 99-109.
- Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brookman-Fraze, L. (2004). Using parent/clinician partnerships in parent education programs for children with autism. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 6(4), 195-213.
- Bruder, M. B. (2010). Early childhood intervention: A promise to children and families for their future. *Exceptional Children*, 76(3), 339-355.
- Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2011). Aile sosyolojisi. İstanbul: Açılım.
- Cavkaytar, A. (2012). Toplum ve aile. A. Cavkaytar (Ed.), Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği içinde (s.3-18). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Cavkaytar, A., Ardıç, A. ve Aksoy, V. (2014). Aile gereksinimlerini belirleme aracının geçerlik ve güvenilirliğinin güncellenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(02), 1-14.
- Dunst, C. J., & Dempsey, L. (2007). Family-professional partnerships and parenting competence, confidence, and enjoyment. *International Journal of Disability, Development and Education*, 54(3), 305-318.
- Epstein, J. L. (1995). School/family/community partnerships. *Phi Delta Kappan*, 76, 701-712.
- Erkal, M. (2006). Sosyoloji. İstanbul: Der Yayınları.
- Epik, M., Çiçek, Ö. ve Altay, S. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak tarihsel süreçte ailenin değişen/değişmeyen rolleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(38), 35-58.
- Evans, L. (2007). Inclusion. New York: Routledge.
- Fehér-Prout, T. (1996). Stress and coping in families with deaf children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 1(3), 154-167.
- Fengming, C. (2016). A good example of parent advocacy for rights in inclusive education in China. *Frontiers of Law in China*, 11(2), 323-328.
- Fox, R., & Binder, M. C. (1990). Parenting; A developmental behavioral approach. *Advances in Special Education*, 78, 187-201.
- Friesen, B. J., & Huff, B. (1990). Parents and professionals as advocacy partners. Preventing School Failure: *Alternative Education for Children and Youth*, 34(3), 31-35.
- Genç, S. Z. (2016). Eğitim sürecinde aile okul ve toplum. Ankara: Pegem Akademi.
- Gittins, D. (2011). Aile sorgulanıyor (T. Erdem, Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Gresham F.M. (2001). Social skills instruction for exceptional children. *Theory into Practice*, 21(2), 129-133.
- Guralnick, M. J. (2011). Why early intervention works: A systems perspective. *Infants and Young Children*, 24(1), 6-28.
- Hedges, H., & Gibbs, C. (2005). Preparation for teacher-parent partnerships: A practical experience with a family. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 26(2), 115-126.
- Hilton, J.M., & Haldeman, V. A. (1991). Gender differences in the performance of household tasks by adults and children in single-parent and two parent, two earner families. *Journal of Family Issues*, 12(1), 114-130.
- Hunt, E. (2010). Human intelligence. Cambridge University Press.
- İşıloğlu, B. (2006). Anksiyete ve depresyon tanısı ile izlenen evli kadınlarda aile içi şiddetin sosyodemografik faktörler, çift uyumu ve hastalıkla ilişkisi (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). T.C. Sağlık Bakanlığı Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi. İstanbul.
- Kandiyoti, D. (1984). Aile yapısında değişme ve süreklilik: Karşılaştırmalı bir yaklaşım. N. Erder (Ed.), Türkiye'de ailenin değişimi: Toplumbilimsel incelemeler içinde (s.15-34). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Karababa, G. (2019). Geleneksel ve modernite ikileminde aile: Kütahya örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Kartal, H. (2007). The effect of mother-child education program which is one of the early childhood education programs on cognitive development of six age children. *Elementary Education Online*, 6(2), 239-240.
- Kır, İ. (2006). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Kirk, S. A. (1993). Autobiographical remarks. Harris, G. A. ve Kirk, W. D (Ed), The foundations of special education: Selected papers and speeches of Samuel A. Kirk içinde (s. 9-39). Reston, VA: Council for Exceptional Children.
- Küçükler, S., Bakkaloğlu, C. ve Sucuoğlu, B. (2001). Erken eğitim programına katılan gelişimsel geriliği olan çocuklar ve anne-babalarının etkileşim davranışlarındaki değişimin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(01), 61-71.

- Kuzucu, Y. (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 79-89.
- Lombardi, J. (1990). Head Start: The nation's pride, a nation's challenge. *Young Children*, 45, 22-29.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji sözlüğü (O. Akınhay ve D. Kömürçü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McLean, M., Sandall, S. R., & Smith, B. J. (2016). A history of early childhood special education. Reichow, B., Boyd, B. a., Barton, E. E. ve Odom, S. L. (Ed), Handbook of early childhood special education içinde (s. 3-19). Switzerland: Springer.
- Morrow, G., & Malin, N. (2004). Parents and professionals working together: Turning the rhetoric into reality. *Early Years*, 24(2), 163-177.
- Nazlı, S. (2020). Aile danışmanlığı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Nirun, N. (1994). Sistematik sosyoloji yönünden aile ve kültür. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Nutbrown, C. ve Clough, P. (2014). Early childhood education: History, philosophy and experience. SAGE Publications Ltd.
- Oktay, A. (2002). Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Özdemir, O. (2012). Ailelerin danışmanlık, rehberlik ve eğitim gereksinimlerinin karşılanması. A. Cavkaytar (Ed.), Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği içinde (s. 179-213). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Özgüven, İ. E. (2001). Ailede iletişim ve yaşam. Ankara: PDREM Yayınları.
- Özkan, P. ve Kılıç, E. (2013). Ailenin psiko-sosyal destek ihtiyacını karşılamada yeni bir model önerisi: aile sağlığı merkezlerinde aile psiko-sosyal destek birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(30), 25-44.
- Pınar, E. S. (2006). Dünyada ve Türkiye'de erken çocukluk özel eğitiminin gelişimi ve erken çocukluk özel eğitim uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 7(02), 71-83.
- Powell, D. R., Son, S. H., File, N., & San Juan, R. R. (2010). Parent-school relationships and children's academic and social outcomes in public school pre-kindergarten. *Journal of School Psychology*, 48(4), 269-292.
- Roberts, R. N., Rule, S., & Innocenti, M. S. (1998). Strengthening the family professional partnership in services for your children. Baltimore, MD: Brookes.
- Schulz J. B. (1987). Parents and professionals in special education. USA: Allyn and Bacon Inc. Massachusetts.
- Shearer, M. S., & Shearer, D. E. (1972). The Portage project: A model for early childhood education. *Exceptional Children*, 39(3), 210-217.
- Simeonsson, R. J. (1991). Early prevention of childhood disability in developing countries. *International Journal of Rehabilitation Research*, 14(1), 1-12.
- Suelzle, M., & Keenan, V. (1979). The world of the developmentally disabled child: A parents handbook with directory of services for families in Lake County, Illinois.
- Türk Dil Kurumu. (2019). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Temel, Z., F. ve İmir, H., M. (2019). Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Trainor, A. A. (2010). Diverse approaches to parent advocacy during special education home-school interactions: Identification and use of cultural and social capital. *Remedial and Special Education*, 31(1), 34-47.
- Turnbull, A., & Turnbull, R. (2001). Families, professionals, and exceptionality: Collaborating for empowerment (Fourth Edition). Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice Hall.
- Williams, C., & Wright, B. (2004). How to live with autism and asperger syndrome, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Wright, A. C., & Taylor, S. (2014). Advocacy by parents of young children with special needs: Activities, processes, and perceived effectiveness. *Journal of Social Service Research*, 40(5), 591-605.
- Yavuzer, H. (1996). Çocuk ve suç (8.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, E. ve Akçamete, G. (2014). Çoklu yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin erken çocukluk özel eğitimi hizmetleri sürecinde karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 3(1), 74-89.
- Yörükoğlu, A. (1982). Çocuk ruh sağlığı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zigler, E., & Muenchow, S. (1992). Head Start: The inside story of America's most successful educational experiment. New York: BasicBooks